

δεσμούς και τις σχέσεις χιλιάδων ατόμων με την πατρίδα τους. Ας αφήσουμε κατά μέρος την υψηλή πολιτική για να επικεντρωθούμε στην καθημερινότητα και στις ιστορίες των ανθρώπων εκείνης της εποχής. Για τους πολιτικούς πρόσφυγες άρχισε μια νέα ζωή σε νέες πατρίδες, σηματοδεμένη από την πληγωμένη σχέση τους με την αρχική τους πατρίδα, την οποία όχι σπάνια εξιδανίκευαν μέσα από τις αναμνήσεις τους ή τις διηγήσεις της παλαιότερης γενιάς.

Στις αρχές Μαρτίου 1948 η ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΚΕ) δημοσιοποίησε την απόφασή της για τη μετακίνηση των παιδιών από τα χωριά που απειλούνταν από τους βομβαρδισμούς της βασιλικής αεροπορίας. Σύμφωνα με τους αρχικούς υπολογισμούς επρόκειτο για προσωρινό μέτρο. Κατά τη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας μετακινήθηκαν συνολικά 24.000 έως 25.000 παιδιά βρεφικής έως και εφηβικής ηλικίας. Προσωρινό καταφύγιο βρήκαν στη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, την Ουγγαρία, την Πολωνία, τη Γερμανική Λαοκρατική Δημοκρατία και, φυσικά, την Τσεχοσλοβακία. Η αρχική υπόθεση ότι τα παιδιά σε ένα χρόνο θα επέστρεφαν στα σπίτια τους αποδείχτηκε λαθεμένη. Οι κομμουνιστές δεν νίκησαν στον Εμφύλιο πόλεμο και στα παιδιά πρόσφυγες σύντομα προστέθηκε ένας μεγάλος αριθμός ενήλικων προσφύγων.¹ Η Τσεχοσλοβακία από τις αρχές της δεκαετίας του '50 έγινε καταφύγιο για περίπου 12.000 έλληνες πρόσφυγες, αποτελώντας έτσι, μετά τη Σοβιετική Ένωση, τη χώρα που φιλοξένησε τη δεύτερη μεγαλύτερη προσφυγική κοινότητα. Ακολουθώντας τις κομματικές οδηγίες, για αρκετά χρόνια μετά την άφιξη της η ελληνική κοινότητα παρέμεινε σε απόσταση από την πλειονοτική κοινωνία, διατηρώντας τη δική της ελληνική ταυτότητα, η οποία ενισχυόταν από την προσμονή της επιστροφής στην Ελλάδα.

1. Στη δεκαετία του '50 υπήρχαν στην Τσεχοσλοβακία πολιτικοί πρόσφυγες και από άλλες χώρες, π.χ. την Ισπανία, την Ιταλία ή τη Γιουγκοσλαβία. Η μεγαλύτερη ομάδα των ελλήνων πολιτικών προσφύγων εγκαταστάθηκε στην Τασκένδη του σοβιετικού Ουζμπεκιστάν. Βλ. Konstantinos Tsivos, «Řecká emigrace v Československu (1948-1968). Od jednoho rozštěpení k druhému» (Η ελληνική προσφυγιά στην Τσεχοσλοβακία (1948-1968). Από τη μια διάσπαση στην άλλη) (διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο του Καρόλου, 2011), 68.

Η ιδέα του επαναπατρισμού υλοποιήθηκε, για την πλειονότητα των προσφύγων, μόλις στα μέσα της δεκαετίας του '70, όταν στην Ελλάδα έπεσε η Χούντα των Συνταγματαρχών. Οι πρόσφυγες, ωστόσο, επαναπατρίστηκαν σε μια χώρα που δεν ανήκε στο ανατολικό αλλά στο δυτικό στρατόπεδο. Το σοκ από τις διαφορετικές κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα δεν ήταν μάλλον η μοναδική δυσάρεστη έκπληξη. Διευρύνθηκε το χάσμα μεταξύ αυτών που επέστρεφαν στην «πατρίδα» και των άλλων που ζούσαν διαρκώς σε αυτή. Οι επαναπατρισμένοι αντιμετώπιζονταν από ένα τμήμα της κοινωνίας ως ξένο στοιχείο, αρκετοί από αυτούς έφεραν τη ρετσίνα του «προδότη», του «Τσέχου», αυτού που έρχεται να διεκδικήσει περιουσίες που τόσα χρόνια τις εκμεταλλεύονταν άλλοι. Η απογοήτευση από την κατάσταση στην Ελλάδα οδήγησε ένα μέρος των προσφύγων σε αναζήτηση νέων προορισμών. Ορισμένοι προτίμησαν να επιστρέψουν στην Τσεχοσλοβακία.

Μολονότι πρόκειται για μοναδικό φαινόμενο, η εξέταση της ελληνικής πολιτικής προσφυγιάς βρισκόταν μέχρι σήμερα στο περιθώριο του ενδιαφέροντος των κοινωνικών επιστημών. Από τους επιστήμονες που συνεισέφεραν στην έρευνα αυτού του φαινομένου πρέπει αρχικά να μνημονεύσουμε τον Πάβελ Χράντετσνι, συγγραφέα του βιβλίου *Η ελληνική διασπορά στην Τσεχοσλοβακία. Ίδρυση και αρχικά στάδια ανάπτυξης (1948-1968)*, καθώς και άλλων παρόμοιων μελετών.² Στη μνήμη του Πάβελ Χράντετσνι το Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Καρόλου διοργάνωσε το 2007 στην Πράγα διεθνές

2. Pavel Hradečný, «Zdrženlivý internacionalismus. Občanská válka v Řecku a československá materiální pomoc Demokratické armádě Řecka» (Συγκρατημένος διεθνισμός. Ο Εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα και η τσεχοσλοβακική βοήθεια στο Δημοκρατικό Στρατό της Ελλάδας), *Soudobé dějiny* I-II (2003), 58-92· Πάβελ Χράντετσνι, «Ανύπαρκτοι φυγάδες: Αιχμάλωτοι Έλληνες στρατιώτες στην Τσεχοσλοβακία (από το 1949 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '50)» στο Ευθυμία Βουτυρά – Βασίλης Δαλκαβούκης – Νίκος Μαραντζίδης – Μαρία Μποντίλα (επιμ.), *Το όπλο παρά πόδα. Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην ανατολική Ευρώπη* (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 2005), 189-204.

συμπόσιο με θέμα «Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος μετά από 60 χρόνια». Μεταξύ των εισηγητών του συμποσίου συμπεριλαμβάνονταν η εθνολόγος Ανθούλα Μπότου και ο ιστορικός Μίλαν Κόνετς, η έρευνα των οποίων επικεντρώθηκε κυρίως στο θέμα της άφιξης των προσφυγόπουλων και των συνθηκών με τις οποίες αυτά μεγάλωσαν στην Τσεχοσλοβακία.³ Η ελληνική προσφυγιά αποτελούσε μια εθνικά πολύχρωμη ομάδα. Με την έρευνα για τους σλαβομακεδόνες πρόσφυγες ασχολήθηκε ο Ιβάν Ντορόφσκι, ο οποίος, όπως και η Ανθούλα Μπότου, προέρχεται από τους κόλπους της προσφυγιάς.⁴ Με την ελληνική προσφυγική κοινότητα συνδέεται επίσης η καθηγήτρια Ρούζενα Ντοστάλοβα, η οποία είναι ο στυλοβάτης των βυζαντινών και των νεοελληνικών σπουδών στην Τσεχοσλοβακία.⁵ Με γλωσσικά ζητήματα της προσφυγικής κοινότητας στην Τσεχική Δημοκρατία ασχολήθηκαν ο Μάριαν Σλόμποντα και η Κυριακή Χάμποβα.⁶ Με άλλα ζητήματα της ελληνικής προσφυ-

3. Antula Botu – Milan Konečný, *Řečtí uprchlíci. Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 1948-1989* (Ελληνες πρόσφυγες. Το χρονικό των Ελλήνων στην Τσεχία, τη Μοραβία και τη Σιλεσία, 1948-1989) (Πράγα: Řecká obec Praha – Ελληνική Κοινότητα Πράγας, 2005)· Antula Botu – Milan Konečný, «Domovy řeckých dětí v Československu» (Οι παιδικοί σταθμοί των Ελληνόπουλων στην Τσεχοσλοβακία), *Studia Territorialia: Acta Universitatis Carolinae – Supplementum* 1, 1 (2010), 185-198.

4. Ivan Dorovský, *Makedonci žijí mezi námi* (Οι Μακεδόνες ζουν ανάμεσά μας) (Μπρνο: Πανεπιστήμιο Μάσαρκε, 1998)· Ivan Dorovský, «Čtyřicet let od evakuace dětí z Řecka» (Σαράντα χρόνια από τη μετακίνηση των παιδιών από την Ελλάδα), Συλλογή άρθρων, *Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Μπρνο*, III, 35 (1988)· Ivan Dorovský, «Šedesát let od příchodu dětí z Řecka do Československa» (Εξήντα χρόνια από τον ερχομό των παιδιών από την Ελλάδα στην Τσεχοσλοβακία), *Slovanský jih* 2 (2008), 1-28.

5. Růžena Dostálová, «Řecká studia v České republice» (Οι ελληνικές σπουδές στην Τσεχική Δημοκρατία), *Přednášky České společnosti novořeckých studií* 2 (2004), 53-68.

6. Marián Sloboda, «Až bude v Řecku mír, vrátíme se domů'. Řecká národnostní skupina v České republice» (Όταν θα γίνει ειρήνη στην Ελλάδα, θα γυρίσουμε στα σπίτια μας), *Integrace* (2003), <http://www.integrace.cz/integrace/clanek.asp?id=655>· Marián Sloboda, «Language Maintenance and Shifts in a Greek Community in a Heterolinguistic Environment. The Greeks

γιάς ασχολήθηκαν σχετικά πρόσφατα και οι συγγραφείς αυτού του βιβλίου Κατερίνα Κράλοβα και Κώστας Τσίβος.⁷

Το θέμα της πολιτικής προσφυγιάς δεν έχει επαρκώς ερευνηθεί ούτε στην ίδια την Ελλάδα. Οι έλληνες ερευνητές επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους κυρίως στην εξέλιξη του Εμφυλίου πολέμου. Ολοκληρώθηκαν ήδη κάποιες περιορισμένες έρευνες, οι οποίες αποσκοπούσαν στη συλλογή μαρτυριών, παράδειγμα οι συνεντεύξεις που καταγράφηκαν και φυλάσσονται στο Αρχείο Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας του ΕΛΙΑ. Το Δίκτυο Μελέτης Εμφυλίων Πολέμων διοργάνωσε το 2003 συνέδριο αφιερωμένο στην πολιτική προσφυγιά.⁸ Ωστόσο, ούτε στην ίδια την Ελλάδα ούτε σε

in the Czech Republic», *Journal of the Hellenic Diaspora* 29 (2003), 5-33· Marián Sloboda, «Řecká a makedonská etnická skupina v Česku. Lingvistické aspekty jejich vzniku a vývoje» (Η ελληνική και η μακεδονική εθνική ομάδα στην Τσεχία. Γλωσσικές πλευρές της εμφάνισης και της ανάπτυξής της), *Migrace on-line*, http://aa.ecn.cz/img_upload/9e9f2072be82f3d69e3265f41fe9f28e/_eck_a_makedonsk_etnick_skupina_v_esku.pdf

7. Kateřina Králová, «Otázka loajality řecké emigrace v Československu v letech 1948-1968» (Το θέμα της υπακοής της ελληνικής προσφυγιάς στην Τσεχοσλοβακία κατά την περίοδο 1948-1968), *Slovanský přehled* 3 (2009), 341-342· Kateřina Králová, «New Home or Exile. Greek Civil War Refugees in Czechoslovakia», εισήγηση στο 16ο Διεθνές Συνέδριο Προφορικής Ιστορίας (IOHA) *Between Past and Future*, Πράγα (Ιούλιος 2010)· Tsivos, «Řecká emigrace v Československu»· Kostas Tsivos, «Rok 1968 podle periodika *Agonistis*. Vnitrostranická krize a Pražské jaro v interpretaci listu řeckých politických emigrantů v Československu» (Το 1968 σύμφωνα με το περιοδικό *Αγωνιστής*. Η εσωκομματική κρίση και η Άνοιξη της Πράγας στις σελίδες των εφημερίδων των προσφύγων της Τσεχοσλοβακίας), *Studia Territorialia: Acta Universitatis Carolinae – Supplementum* I, 1 (2010), 25-36· Kostas Tsivos, «Makedonská otázka v souvislosti s řeckou občanskou válkou. Slavomakedonci jako součást řecké emigrace v Československu» (Το Μακεδονικό στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο. Οι Σλαβομακεδόνες ως τμήμα της ελληνικής προσφυγιάς στην Τσεχοσλοβακία), *Slovanský přehled* 3 (2009), 319-336.

8. Οι ανακοινώσεις του συνεδρίου εκδόθηκαν στο βιβλίο: Ευτυχία Βουτυρά – Βασίλης Δαλκαβούκης – Νίκος Μαραντζίδης – Μαρία Μποντίλα (επιμ.), *Το όπλο παρά πόδα. Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*

επακόλουθης διαδρομής και εγκατάστασης σε μια άγνωστη χώρα. Αναλύοντας τις αφηγήσεις τους, οι ερευνητές έπρεπε να λάβουν υπόψη τους και αυτές τις παραμέτρους. Στην τελευταία κατηγορία των αφηγητών εντάσσονται τα παιδιά των προσφύγων της δεύτερης γενιάς που γεννήθηκαν τη δεκαετία του '60, ενδεχομένως και στις δεκαετίες '70 και '80. Σε αυτή την κατηγορία έγινε προσπάθεια να εκτιμηθεί με ποιον τρόπο κληρονομείται και πώς διαμορφώνεται η ελληνική ταυτότητα σε άτομα που γεννήθηκαν στην Τσεχοσλοβακία και από τη γέννησή τους κοινωνικοποιήθηκαν σε τσεχικό περιβάλλον, γνωρίζοντας το περιβάλλον των γονιών τους μόνο από διηγήσεις ή από κάποιες ευκαιριακές επισκέψεις στην Ελλάδα.

Θα σταθούμε λίγο περισσότερο στο θέμα της διαμόρφωσης κοινής ταυτότητας. Για την ενίσχυσή της είναι απαραίτητη η δυνατότητα συναναστροφής και η διατήρηση των επαφών στο πλαίσιο της κοινότητας. Με αμοιβαίες συνομιλίες οικοδομείται η μνήμη της κοινωνικής ομάδας, η οποία έχει την τάση να προσαρμόζει στα μέτρα της τη μνήμη των μελών της. Η μνήμη πρέπει να αντιμετωπίζεται ως οργανικό υλικό, στην αλλαγή του οποίου επιδρά όχι μόνο ο φορέας της (εκτός από τη φυσιολογική διαδικασία της λήθης, πρόκειται ειδικότερα για την αλλαγή της σημασίας και της αξιολόγησης βιωμένων γεγονότων, αφού με το πέρασμα της ηλικίας κάποια γεγονότα περνούν στο περιθώριο, άλλα πάλι έρχονται στο προσκήνιο), αλλά και η εποχή στην οποία ζει το άτομο, καθώς και οι κοινωνικές επαφές που διατηρεί.¹⁹ Στην ελληνική κοινότητα της Τσεχοσλοβακίας, από την ίδρυσή της ακόμη, είναι αισθητός ο ρόλος μιας ισχυρής ιδεολογικής επίδρασης. Η Κομματική Οργάνωση του ΚΚΕ στην Τσεχοσλοβακία βρισκόταν σε στενή επαφή με το Ελληνικό Κομινάτο, που ήταν το ανώτατο όργανο αυτοδιοίκησης της ελληνικής προσφυγιάς, διατηρώντας υπό έλεγχο μέχρι το 1989 σχεδόν όλη την ελληνική προσφυγιά. Οι μαζικές συναντήσεις, που διοργανώνονταν με πρωτοβουλία του ΚΚΕ, διαμόρφωναν σε σημαντικό βαθμό την κοσμοθεωρία των μελών της

19. Maurice Halbwachs, *Kolektivní paměť* (Συλλογική μνήμη) (Πράγα: Slon, 2009) / *La mémoire collective* (Παρίσι: Les Presses Universitaires de France, 1967).

κοινότητας. Επηρέαζαν, παράλληλα, και τον τρόπο ερμηνείας των γεγονότων, την καταγραφή τους στην ατομική μνήμη. Από τη δεκαετία του '60 άρχισαν να ιδρύονται διάφοροι σύλλογοι, που διοργάνωναν ποικίλες πολιτιστικές και εκπαιδευτικές εκδηλώσεις, στους οποίους εντάχθηκαν στην πραγματικότητα όλοι οι πρόσφυγες. Η συλλογική ζωή των Ελλήνων της Τσεχοσλοβακίας διατηρήθηκε ενεργή και μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου. Από το 1996 ιδρύθηκε η Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων, η οποία ενώνει στους κόλπους της περίπου μια δεκάδα τοπικών κοινοτήτων. Στην πόλη Κρνοφ διοργανώνονται σε τακτά χρονικά διαστήματα οι Ελληνικές Ημέρες, κάθε πενταετία διοργανώνεται το Ελληνικό Φεστιβάλ, ενώ οι υπόλοιπες κοινότητες διοργανώνουν άλλες κοινωνικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις σε όλη τη χώρα. Άνθρωποι που έχουν κοινά βιώματα έχουν τη δυνατότητα να μιλούν για τις εμπειρίες τους και να ανταλλάσσουν απόψεις. Με απόλυτα φυσικό τρόπο οι προσωπικές αναμνήσεις κάθε ατόμου επηρεάζονται από τις αναμνήσεις αυτών με τους οποίους έρχεται σε επαφή.

Είναι λοιπόν προφανές ότι το θέμα της ελληνικής πολιτικής προσφυγιάς είναι πολύπλευρο. Οι ερευνητές του προγράμματος δεν μπορούσαν να το εξετάσουν σε όλες του τις διαστάσεις, γι' αυτό και επικέντρωσαν την προσοχή τους σε συγκεκριμένα γεγονότα, όπως είναι ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος, ο Εμφύλιος πόλεμος, ο δρόμος για την προσφυγιά, η παραμονή στους παιδικούς σταθμούς, η ένταξη στην τσεχική κοινωνία, η διαμόρφωση συλλογικής ταυτότητας και η διατήρησή της, ο επαναπατρισμός. Οι συνεντεύξεις που έγιναν κατηγοριοποιήθηκαν βάσει των θεμάτων που σχετίζονται με τους στόχους του προγράμματος. Το βιβλίο δεν παραθέτει όλο το περιεχόμενο των συνεντεύξεων, αλλά μόνο εκείνες τις παραγράφους που αναφέρονται στις υποθέσεις του προγράμματος. Αυτή η επιλογή κρίθηκε αναγκαία λόγω της έκτασης των συνεντεύξεων, καθώς –χρονομετρημένες– ξεπερνούν στο σύνολό τους τις εκατό ώρες, ορισμένες δε φορές το θέμα της συζήτησης ξέφευγε από τα όρια που είχε καθορίσει η ερευνητική ομάδα. Κατά τη διάρκεια της μεταγραφής των συνεντεύξεων, που στη συντριπτική τους πλειοψηφία έγιναν στην τσεχική γλώσσα, έγιναν ελάχιστες επεμβάσεις, πάντα με γνώμονα να παραμείνει αυθεντικό το ύφος έκφρασης κάθε αφηγητή.

Ας θίξουμε επιλεκτικά κάποια θέματα ορολογίας με τα οποία βρέθηκαν αντιμέτωποι οι συγγραφείς του βιβλίου. Θεωρήθηκε σκόπιμο να διατηρηθεί για την ομάδα των Ελλήνων ο χαρακτηρισμός «πολιτική προσφυγιά», «πολιτικός πρόσφυγας», καθώς αυτός ο όρος αποδόθηκε σχεδόν σε όλους τους Έλληνες της Τσεχοσλοβακίας μέχρι το 1989. Ο όρος «Σλαβομακεδόνας» χρησιμοποιείται για το χαρακτηρισμό της σλαβόφωνης ομάδας που πριν από τον Εμφύλιο πόλεμο και κατά τη διάρκειά του ζούσε στην ελληνική Μακεδονία. Ως «Μακεδονικά» χαρακτηρίζουμε στην παρούσα μελέτη τη γλώσσα που, σύμφωνα με τις αρχαικές πηγές, διδάσκονταν στους παιδικούς σταθμούς της πρώην Τσεχοσλοβακίας και χρησιμοποιούνταν ως εργαλείο επικοινωνίας μεταξύ των εδώ μελών της σλαβόφωνης μειονότητας. Κάποιοι άλλοι όροι υιοθετήθηκαν με γνώμονα την εννοιολογική ενοποίηση των αφηγήσεων και την κατανόηση του κειμένου, χωρίς με τη χρήση τους να θέλουμε να προκαταλάβουμε ή να προδικάσουμε κάποια πολιτική αξιολόγηση για συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα ή διαφορούμενες καταστάσεις.

Στο βιβλίο προτάσσεται η ιστορική αναδρομή της Κατερίνα Κράλοβα και του Κώστα Τσίβου με τον τίτλο *«Όλοι στον πόλεμο! Όλα για τη νίκη!»*. Ο Εμφύλιος πόλεμος και η αρχή της ελληνικής πολιτικής προσφυγιάς. Και οι δύο ιστορικοί ειδικεύονται στη μελέτη της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Το άρθρο τους βασίζεται σε έρευνα του υλικού που φυλάσσεται στο Εθνικό Αρχείο της Πράγας, με επίκεντρο την εξέταση των γεγονότων που οδήγησαν τους πρόσφυγες στην Τσεχοσλοβακία. Ένα από τα θέματα που εξετάζονται είναι ο τρόπος με τον οποίο το ΚΚΕ καθόριζε τη ζωή των προσφύγων, καθώς και οι δυσκολίες που συνάντησε στο αρχικό του σχέδιο να συγκεντρώσει όλους τους πρόσφυγες στην περιοχή της Σουδητίας, όταν βρέθηκε αντιμέτωπο με τη σκληρή πραγματικότητα. Τόσο το ελληνικό όσο και το τσεχοσλοβακικό κόμμα έκριναν ότι η παραμονή των Ελλήνων προσφύγων θα είχε προσωρινό χαρακτήρα, γεγονός που δημιούργησε στην πρώτη φάση της εγκατάστασης σημαντικά προβλήματα, έως ότου η ίδια η ζωή απέδειξε πόσο αβάσιμο ήταν αυτό το σχέδιο.

Το βασικό θέμα με τι τρόπο αποτυπώνεται η εικόνα της Ελλά-

δας στις αναμνήσεις των αφηγητών εξετάζει το κεφάλαιο της Κάριν Χοφμαϊστέροβα με τίτλο «Πριν από τον πόλεμο η ζωή ήταν ωραία. Ο πόλεμος μας σημάδεψε». *Η Ελλάδα στις αναμνήσεις των προσφύγων.* Οι αφηγητές της πρώτης γενιάς πέρασαν την παιδική τους ηλικία στην Ελλάδα. Οι εικόνες που κράτησαν αποτυπώθηκαν μέσα από τα παιδικά τους μάτια. Το ίδιο ισχύει και για τα γεγονότα που συνδέονται με την Κατοχή και τον Εμφύλιο. Μολονότι πρωταγωνιστούν οι αγριότητες, τις οποίες αρκετοί αφηγητές παρακολούθησαν εκ του σύνεγγυς, στις αναμνήσεις τους κυριαρχεί η εξιδανικευμένη εικόνα της πατρίδας τους.

Το ΚΚΕ εμφάνισε το σχέδιο μετακίνησης των παιδιών ως τη μοναδική δυνατότητα σωτηρίας τους από τα δεινά του πολέμου. Η Λούτσιε Καντλέτσοβα, στο άρθρο «*Ελπίζαμε ότι θα γλιτώναμε τον πόλεμο*». *Τα προσφυγόπουλα στη διαδρομή Ελλάδα – Τσεχοσλοβακία*», ασχολείται με τη «διαδρομή προς τη σωτηρία», έτσι όπως τη θυμούνται τα παιδιά σήμερα. Όλοι οι αφηγητές συμφωνούν ότι αυτή η διαδρομή ήταν γι' αυτούς μια μεγάλη περιπέτεια. Όχι μόνο εξαιτίας των δυσκολιών του ταξιδιού, αλλά και γιατί ο τελικός σταθμός διέφερε τόσο πολύ από τα μέρη που ήξεραν μέχρι τότε. Οι διαδρομές των παιδιών ήταν αρκετά διαφορετικές, τόσο όσον αφορά τα δρομολόγια και τους ενδιάμεσους σταθμούς όσο και τα μέσα μεταφοράς. Το θέμα της επανένωσής τους με τα μέλη των οικογενειών τους, όπως και το θέμα της επιστροφής τους στην Ελλάδα παρέμειναν ανοιχτά.

Τα προσφυγόπουλα έφτασαν στην Τσεχοσλοβακία, τουλάχιστον στην αρχή, χωρίς τους γονείς τους. Προέκυψε το θέμα της μέριμνας και της εγκατάστασής τους. Γι' αυτόν το σκοπό χρησιμοποιήθηκαν οι παιδικοί σταθμοί, οι οποίοι λειτούργησαν σε τσεχικό έδαφος με πρωτοβουλία των τσεχοσλοβακικών Αρχών και τη συνδρομή ελλήνων κομματικών απεσταλμένων. Μετά το 1949 από τους παιδικούς σταθμούς πέρασε σημαντικό ποσοστό παιδιών, μολονότι οι γονείς τους βρίσκονταν ήδη στην Τσεχοσλοβακία. Ο ρόλος που έπαιξε η διαμονή στους παιδικούς σταθμούς στη διαμόρφωση της ζωής των παιδιών που πέρασαν από αυτούς, σύμφωνα με όσα αναφέρουν οι ίδιοι οι αφηγητές, εξετάζεται από τη Μαρτίνα Ματσάκοβα στο κε-

φάλαιο που φέρει τον τίτλο «*Από τον παιδικό σταθμό μείναμε φίλοι σ' όλη μας τη ζωή*». Οι παιδικοί σταθμοί των Ελληνόπουλων στην Τσεχοσλοβακία.

Ο Πέτερ Μπάλα στο άρθρο με τον τίτλο «*Ήρθε ο γραμματέας, μου τράβηξε τ' αυτί και μου 'πε: "Θα πας να μάθεις γράμματα"*». *Εκπαίδευση, εργασιακή αποκατάσταση και ελεύθερος χρόνος των Ελλήνων στην Τσεχοσλοβακία*» ασχολείται με το πώς το τσεχοσλοβακικό εκπαιδευτικό και κοινωνικό σύστημα συνέβαλε στην ένταξη των ελλήνων προσφύγων στην τσεχική κοινωνία. Οι νεαροί Έλληνες άρχισαν να πηγαίνουν στα ίδια σχολεία με τους τσέχους συνομηλικούς τους κι έτσι δημιουργήθηκε ένας υγιής ανταγωνισμός μεταξύ τους. Μετά την αποφοίτηση ακολουθούσε η τοποθέτηση σε κάποια εργασιακή μονάδα, ενώ μετά την εργασία ακολουθούσε η διασκέδαση. Στο άρθρο αναφέρονται επίσης οι δραστηριότητες που αναλάμβαναν οι προσφυγικές κοινότητες, προκειμένου να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα: συμμετοχή σε χορευτικούς και μουσικούς ομίλους, αλλά και αθλητικές δραστηριότητες όλων των ειδών.

Όπως θα δούμε στο άρθρο του Γιαν Πρόχαζκα με τίτλο «*Μπήκα στο βαγόνι φωνάζοντας: "Παιδιά, ανάσταση! Εδώ πέρα μιλάνε όπως στα μέρη μας!"*». Το μακεδονικό στοιχείο στην ελληνική προσφυγιά, η κοινότητα των προσφύγων δεν ήταν εθνικά ομοιογενής. Εκτός από τους ελληνικής καταγωγής πρόσφυγες ήρθαν στην Τσεχοσλοβακία μαζί τους και ορισμένοι πρόσφυγες βλαχικής, τουρκικής, αλλά κυρίως σλαβικής καταγωγής. Οι Σλαβομακεδόνες αποτελούσαν το ένα τέταρτο περίπου της προσφυγιάς. Λόγω της σλαβικής καταγωγής τους μάθαιναν τη γλώσσα πιο εύκολα, γι' αυτό και διατηρούσαν σημαντικό προβάδισμα στην ένταξή τους στην τσεχική κοινωνία σε σχέση με τους ελληνικής καταγωγής πρόσφυγες, γεγονός που αποδεικνύεται και από το υψηλότερο ποσοστό μεικτών γάμων μεταξύ Σλαβομακεδόνων και Τσέχων. Σημειώνεται, παράλληλα, ότι η υπαγωγή σε μια εθνότητα την οποία το ελληνικό κράτος επισήμως μέχρι σήμερα δεν αναγνωρίζει εξακολουθεί να δημιουργεί προβλήματα στη συμβίωσή τους με τους Έλληνες πρόσφυγες, αλλά και στο θέμα του επαναπατρισμού τους στην Ελλάδα.

Με τη σταδιακή αλλαγή των σχέσεων των ελλήνων προσφύγων με την πλειονοτική κοινωνία ασχολείται το κεφάλαιο «*Εμείς οι Έλληνες είμαστε σχιζοφρενείς: Η καρδιά μας ανήκει εκεί, το σώμα μας εδώ*». *Εμείς κι οι άλλοι: Η συγκατοίκηση των ελλήνων προσφύγων με την πλειονοτική τσεχική κοινωνία*. Η συγγραφέας του κεφαλαίου Τερέζα Βόρλοβα διατύπωσε τέσσερις παράγοντες που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ενσωμάτωση των προσφύγων. Αυτοί είναι: οι μεικτοί γάμοι, η διατήρηση της γλώσσας και των εθίμων, το νομικό πλαίσιο, συμπεριλαμβανομένης της υπηκοότητας, καθώς και το θέμα της αυτοτοποθέτησης των αφηγητών. Έχουν ενδιαφέρον οι παρατηρήσεις που σχετίζονται με την πορεία της ένταξης από γενιά σε γενιά, καθώς και η διαφορετική προσέγγιση αυτών των θεμάτων από γυναίκες και άνδρες πρόσφυγες.

Η ελληνική προσφυγιά οδηγήθηκε στην Τσεχοσλοβακία από πολιτικά αίτια, γι' αυτό και έχει ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε λεπτομερειακά τα πολιτικά πιστεύω που διαμόρφωσαν τα μέλη της και τις απόψεις τους για την παρελθούσα αλλά και την παρούσα πολιτική κατάσταση. Με τις εκτιμήσεις των ελλήνων προσφύγων για την πολιτική κατάσταση, κυρίως στη σημερινή Τσεχία, ασχολείται ο Βλαντιμίρ Κάντλετς στο κεφάλαιο «*Εμένα μ' άρεσε το προηγούμενο σύστημα. Μου φαινόταν πιο δίκαιο*». *Η ελληνική προσφυγιά στην Τσεχική Δημοκρατία και οι πολιτικές της απόψεις*. Ο συγγραφέας καθόρισε τέσσερα σημεία βάσει των οποίων εξετάζει τις απόψεις των αφηγητών: Πρόκειται για την επιρροή του ΚΚΕ στη ζωή της προσφυγικής κοινότητας, τη στάση της κοινότητας την περίοδο της Άνοιξης της Πράγας, όπως και στην εισβολή των στρατευμάτων του Συμφώνου της Βαρσοβίας στην Τσεχοσλοβακία, στην αλλαγή του καθεστώτος το 1989 και στις εξελίξεις μετά τη Βελούδινη Επανάσταση. Διαπιστώνεται σημαντική απόκλιση μεταξύ των απόψεων που εκφράζουν οι έλληνες αφηγητές και η πλειονοτική τσεχική κοινωνία.

Στο κεφάλαιο της Κατερίνα Κράλοβα, με τον τίτλο «*Ήταν τόσο φανατικοί γιατί σ' αυτή την υπόθεση έβαλαν την καρδιά τους*». *Η ελληνική πολιτική και το ΚΚΕ*, εξετάζονται οι πολιτικές θέσεις της ελληνικής προσφυγιάς από τη σκοπιά των εσωκομματικών εξελίξεων

στο ΚΚΕ. Ερευνώνται οι σχέσεις των αφηγητών με το ΚΚΕ και την ηγεσία του, πρακτικά από την ίδρυση του Κόμματος. Εξετάζονται επίσης οι επιπτώσεις που επέφεραν στην προσωπική ζωή των προσφύγων οι δύο διασπάσεις του ΚΚΕ, το 1956 και το 1968. Στο κείμενο καταγράφεται επίσης η αλλαγή στάσης έναντι του ΚΚΕ από γενιά σε γενιά.

Τόσο το ελληνικό όσο και το τσεχοσλοβακικό κόμμα θεωρούσαν αρχικά ότι η παραμονή των προσφύγων στην Τσεχοσλοβακία θα είχε προσωρινό χαρακτήρα, γεγονός που δημιουργούσε στη ζωή τους μια σειρά από προβλήματα. Αυτά εξετάζονται στο άρθρο του Κωνσταντίνου Τσίβου που φέρει τον τίτλο *«Απομείναμε σαν δέντρο ξεριζωμένο...»*. *Προσφυγιά – Επαναπατρισμός*. Πέραν των προβλημάτων προσαρμογής των προσφύγων εξετάζονται οι προσπάθειες επαναπατρισμού τους από τα μέσα της δεκαετίας του '50. Το κύριο κύμα επαναπατρισμού εκδηλώθηκε μετά την πτώση της δικτατορίας (1974), προσλαμβάνοντας μαζικές διαστάσεις στα μέσα της δεκαετίας του '80, τότε που η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ κατάργησε το καθεστώς διακρίσεων που μέχρι τότε ίσχυε σε βάρος των προσφύγων. Μετά τον επαναπατρισμό προέκυψαν νέα προβλήματα που τους οδήγησαν να μην έχουν πια αυταπάτες για την εξιδανικευμένη πατρίδα. Αποδείχτηκε ότι η ζωή που ονειρεύτηκαν στην πατρίδα διέφερε σημαντικά από τη σκληρή ελληνική πραγματικότητα, γεγονός που οδήγησε ορισμένους πρόσφυγες να ξαναγυρίσουν στην Τσεχοσλοβακία, άλλους δε να αναζητήσουν νέους προορισμούς σε παραδοσιακά κέντρα της ελληνικής διασποράς.

Το κεφάλαιο της Γεωργίας Σαρικούδη, με τον τίτλο *«Πιο πολλές φορές με είπαν Τσέχα στην Ελλάδα παρά Ελληνίδα στην Τσεχία»*. *Επιστροφή στην πατρίδα*, εμφανίζεται για πρώτη φορά στο παρόν βιβλίο. Η συγγραφέας του ακολούθησε παράλληλη πορεία με τη συγγραφική ομάδα των υπόλοιπων κεφαλαίων, επικεντρώνοντας στην ομάδα των επαναπατρισμένων προσφύγων από την Τσεχοσλοβακία στην Ελλάδα και χρησιμοποιώντας κυρίως τα μεθοδολογικά εργαλεία της κοινωνικής ανθρωπολογίας. Μολονότι υπάρχουν κάποιες διαφορές στην προσέγγιση, π.χ. δεν αναφέρονται τα επίθετα των αφηγητών, θεωρήθηκε χρήσιμη η συμπερίληψή του στην παρούσα έκδοση, προκειμένου να

έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη χαρτογράφηση της πορείας των προσφύγων. Η συγγραφέας αναλύει όχι μόνο τις δυσκολίες αλλά και τις ιδιαίτερα προβληματικές σχέσεις που βίωσαν οι επαναπατρισμένοι, τουλάχιστον στο στάδιο προσαρμογής τους, με την πλειονοτική κοινωνία. Μόνο η νεότερη γενιά των επαναπατρισμένων κατόρθωσε να απαλλαγεί από το προσωνύμιο του «ξένου» ή του «Τσέχου» και να ενταχθεί πλήρως στην ελληνική κοινωνία.

Το βιβλίο κλείνει με το άρθρο του Γιάννη Κόρετσεκ, ο οποίος προσπαθεί να διερευνήσει τις προοπτικές της ελληνικής κοινότητας στην Τσεχική Δημοκρατία. Ο συγγραφέας, με τη ματιά του Έλληνα της τρίτης γενιάς, αξιολογεί την πρώτη και τη δεύτερη γενιά, αλλά και τους ελληνικής καταγωγής συνομηλίκους του. Προσπαθεί να αποτυπώσει με ποιον τρόπο διαμορφώνεται η αίσθηση της «ελληνικότητας» και τι συνεπάγεται η υιοθέτησή της. Στα μάτια του η πρώτη γενιά παραμένει πιστή στα αρχικά της ιδανικά «εξαιτίας των οποίων σήμερα ζει μακριά από τη θάλασσα, απομονωμένη από τους παραδοσιακά ισχυρούς συγγενικούς δεσμούς». Η προσαρμογή στα νέα δεδομένα και στις επιταγές της εποχής γίνεται με βασανιστικούς ρυθμούς, διότι οι πρόσφυγες αυτής της γενιάς δεν μπορούν –ούτε θέλουν– να απαρνηθούν το παρελθόν τους. Η δεύτερη γενιά φαίνεται να στέκεται κάπου στο μεταίχμιο μεταξύ των γονιών της και της σημερινής πλειονοτικής κοινωνίας. Το μέρος που αφιερώνεται στην τρίτη γενιά αποτελεί προσωπική μαρτυρία του ίδιου του αρθρογράφου. Η συνείδηση της ελληνικής καταγωγής ορισμένες φορές προκαλεί «κάποια αισθήματα παρεξήγησης, μια αδυναμία αυτοπροσδιορισμού».²⁰ Το κεφάλαιο κλείνει με την εξιστόρηση των περιπετειών της οικογένειας του Γιάννη, που δείχνει με πόσο βασανιστικό τρόπο ο 20ός αιώνας περιέπλεξε τις τύχες των ανθρώπων που έζησαν σε αυτόν.

Το παρόν βιβλίο προσεγγίζει με ενδιαφέροντα τρόπο μία από τις νεότερες μειονότητες της Τσεχικής Δημοκρατίας. Οι έλληνες πρόσφυγες που έφτασαν στα τσεχικά εδάφη στα τέλη της δεκαετίας του

20. Βλ. το κεφάλαιο του Γιάννη Κόρετσεκ «*Στη ζωή μου είδα τρεις κρίσεις. Τώρα ζω την τρίτη. Οι Έλληνες στην Τσεχία. Μια γενεαλογική προσέγγιση*».

’40 αντικατέστησαν εν μέρει την απώλεια άλλων μειονοτήτων που λίγο πιο πριν εξωθήθηκαν σε φυγή από τα ίδια μέρη. Η ελληνική κοινότητα στην Τσεχική Δημοκρατία αριθμεί στις μέρες μας 2.500 άτομα και ασφαλώς έχει ενδιαφέρον να μάθουμε ποιοι είναι οι άνθρωποι που την αποτελούν και με τι τρόπο οι θυελλώδεις εξελίξεις του 20ού αιώνα επηρέασαν τις ζωές τους.

Λένκα Κοπρζίβοβα